

The Unavoidable Role of Ethics in Evidence-Based Policymaking

Seyyed Mohsen Eslami[✉]

Department of Philosophy, Faculty of Humanities, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.
s.eslami@modares.ac.ir

Abstract

Introduction: Evidence-based policymaking (EBPM) has become a widely embraced approach across fields such as medicine, education, and public policy. This trend responds to past policy failures where decisions were often grounded in weak or irrelevant considerations. Despite the centrality of evidence, some argue that ethics, i.e., ethical evidence (most broadly construed), is irrelevant to EBPM.

Findings: Arguments for “ethics-free” policymaking are motivated by concerns about relevance, objectivity, consensus, complexity, effectiveness, and analytical clarity. These arguments are too dismissive of ethical considerations in the sphere of evidence-based policymaking. However, there are also less pessimistic arguments that do not take ethics seriously in the domain of policymaking, i.e., the *effectiveness argument* and the *separation argument*.

None of the above arguments works. For example, although considering ethics makes things complicated, it would be a mistake to ignore real complexities. Similarly, although effectiveness in some ways is beyond the reach of ethics, it matters that the goals aimed at are properly picked.

Discussion: Even if policy exclusively relies on relevant evidence, it retains an intrinsic normative dimension. Emphasizing evidence is itself a normative claim: policymakers ought to base decisions on relevant facts rather than personal preference. The idea of being sensitive to reasons in forming beliefs is not a trivial matter. Furthermore, ethical considerations also guide how evidence is obtained and used. For instance, randomized controlled trials (RCTs) are ethically sensitive forms of evidence-gathering. RCTs are valuable since we cannot directly run some experiments due to ethical limits on research.

Relevantly, there are epistemic and justice considerations about the sources we seek to gather evidence. Policies promoting diversity or inclusion rely on ethical reasoning to justify which perspectives are included in evidence collection (Fricker, 2007). Finally, engaging with evidence often raises normative questions, such as handling expert

Cite this article: Eslami, S. M. (2025). The Unavoidable Role of Ethics in Evidence-Based Policymaking. *Interdisciplinary Studies in Ethics*, 1(2), p. 25-48. <https://doi.org/10.48308/jiethics.2026.242364.1037>

Received: 2025/04/27 ; **Received in revised form:** 2025/05/31 ; **Accepted:** 2025/06/26 ; **Published online:** 2025/10/02
Article type: Research Article jiethics.sbu.ac.ir

disagreement, conflicting societal beliefs, or biases revealed by “noise” studies (Kahneman et al., 2022; Eslami, 2023). Thus, normative considerations are unavoidable, underpinning both the selection and interpretation of evidence.

Furthermore, on another level, ethical considerations in EBPM are diverse. For example, policymaking must identify what is important and why. This includes, for example, questions about human well-being, non-human life, and environmental sustainability (Broome, 2010; Heathwood, 2021; Nussbaum, 2000). Similarly, policy possibly should account for collective values, such as equality, justice, and fairness (e.g., Parfit, 1997).

In sum, insisting on eliminating ethics from evidence-based policymaking without further good arguments would count as the opposite of the very idea of evidence-based policymaking.

Keywords: Evidence-Based Policymaking; Normative Evidence; Ethics and Policymaking; Disagreement; Moral Decision-Making.

References

- Amy, D. J. (1984). Why policy analysis and ethics are incompatible. *Journal of Policy Analysis and Management*, 3(4), 573-591. <https://doi.org/10.1002/pam.4050030407>
- Birkland, T. A. (2019). *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making* (5th edition). Routledge.
- Boston, J., Bradstock, A., and Eng, D. (eds.) (2010). *Public Policy: Why Ethics Matters*. ANU E Press.
- Broome, J. (2010). “The Most Important Thing about Climate Change”. In *Public Policy: Why Ethics Matters*, edited by Boston, et al.: 101-116.
- Cartwright, N., & Hardie, J. (2012). *Evidence-based policy: A practical guide to doing it better*. Oxford University Press.
- Choi, Y., and Fox, A. M. (2022). Fact-value framework for adjudicating public health policy debates. *Review of policy research*, 39(6), 820-844. <https://doi.org/10.1111/ropr.12495>
- Dancy, J. (2004). *Ethics without principles*. Clarendon Press.
- Eslami Ardakani, S. H. (2011). Status of Research Ethics in Research Method Books in Farsi: A Critical Review. *Ravesh-shenasi Oluom-e Ensani* 69: 89-125. [in Persian] https://method.rihu.ac.ir/article_211.html
- Eslami, Ardakani, S. H. (2013). Environmental Ethics: Backgrounds, Views and Future Prospects. *Akhlaq-e Vahyani*, 3(1): 7-36. [in Persian] https://ethics.isramags.ir/article_10586.html
- Eslami, Ardakani, S. H. (2017). The Limbo of Moral Studies in Contemporary Iran. *Akhlaq Pazhoohi*, 1(1): 7–24. [in Persian] https://ethics.righ.ac.ir/article_12859.html
- Eslami, S. M. (2025). Charity Ecosystem and Charity Studies. *Motale’at-e Vaqf va Omour Kheyrieh*, 3(1): 69-88. [in Persian] <https://doi.org/10.22108/ecs.2024.142690.1114>
- Eslami, S. M. (2023). Some Noise for Philosophers. *Metascience*, 32(2), 265-267. <https://doi.org/10.1007/s11016-023-00880-7>
- Francis, B. (2021) *Ekhtelaf-e Nazar*. Qazale Hojjati (tr.). Kargadan. [in Persian]
- Fricke, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the ethics of knowing*. Oxford University Press.
- Heathwood, C. (2021). *Happiness and Well-Being*. Cambridge University Press.
- Iphofen, R., and O’Mathúna, D. (eds.) (2022). *Ethical Evidence and Policymaking: Interdisciplinary and International Research*. Policy Press.

- Kahneman, D., Siboney, O., Sunstein, C. (2022) Noise: Naqsi Dar Qezavat Ensan. Mohsen Eslami (tr.). Nashr-e Novin. [in Persian]
- Kenny, N., and Giacomini, M. (2005). Wanted: A new ethics field for health policy analysis. *Health Care Analysis*, 13, 247-260. <https://doi.org/10.1007/s10728-005-8123-3>
- Meltzer, R., and Schwartz, A. (2018). *Policy analysis as problem solving: A flexible and evidence-based framework*. Routledge.
- Miller, C. (2019). Daramadi Bar Nazariye Akhlaq Hanjari va Faraqkhlaq Mo'aser. Mohsen Eslami (tr.). Ansoo. [in Persian]
- Næss, A. (2020). Boomshenasi, Ejtema' va Sabk-e Zendegi. Nastaran Khosravi (tr.). Baan. [in Persian]
- Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development*. Cambridge University Press.
- Parfit, D. (1997). Equality and Priority. *Ratio*, 10(3): 202-221. <https://doi.org/10.1111/1467-9329.00041>
- Parkhurst, J. (2017). *The politics of evidence: from evidence-based policy to the good governance of evidence*. Taylor and Francis.
- Rachels, J. (2008) Falsaf-e Akhlaq. Arash Akhgari (tr.). Hekmat. [in Persian]
- Smith, K. and Larimer, C. W. (2017). *The Public Policy Theory Primer* (3rd ed). Routledge.
- Vélez, C. M., Wilson, M. G., Lavis, J. N., Abelson, J., and Florez, I. D. (2020). A framework for explaining the role of values in health policy decision-making in Latin America: a critical interpretive synthesis. *Health Research Policy and Systems*, 18(1), 1-17. <https://doi.org/10.1186/s12961-020-00584-y>

نقش ناگزیر فلسفه اخلاق در سیاستگذاری مبتنی بر شواهد

سید محسن اسلامی

گروه فلسفه، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. eslami@modares.ac.ir

چکیده

«سیاستگذاری باید براساس شواهد مربوط باشد»؛ این سخنی طبیعی و مقبول است. اجرای برنامه‌ای در دنیای واقعی برای حصول نتایج عینی مستلزم رجوع به شواهد مربوط می‌باشد و نمی‌توان با حدس و گمان یا نظرات شخصی و عرفی به چنین کاری پرداخت؛ اما گاهی این دیدگاه، یعنی سیاستگذاری شواهدمحور، حمل بر این می‌شود که اگر سیاستگذاری درست بخواید براساس شواهد باشد، باید مستقل از اخلاق و اخلاقیات پیش برود که می‌توان این دیدگاه را «سیاستگذاری فارغ از اخلاق» نامید. برای ارزیابی بهتر این دیدگاه مناسب است به دو سؤال پاسخ داده شود: ۱. در سیاستگذاری چگونه باید شواهد مختلف را لحاظ کرد؟ ۲. در سیاستگذاری توجه به چه شواهدی بجاست؟ درباره پرسش نخست توضیح داده می‌شود که چگونه اساساً ایده حساسیت به شواهد خود هنجاری است و در پاسخ به پرسش دوم بیان خواهد شد که توجه به بعضی شواهد هنجاری ناگزیر است، هرچند این شواهد از انواع مختلفی هستند و نقش‌های متفاوتی ایفا می‌کنند. به طور کلی، توجه به این ابعاد ضمنی در سیاستگذاری کمک می‌کند که تصویر بهتری از نقش فلسفه اخلاق و حوزه‌های پژوهشی هنجاری در سیاستگذاری داشته باشیم. بسیاری از سؤالات کلیدی در عرصه سیاستگذاری نیازمند شواهدی تجربی هستند و توسل به باورهای اخلاقی رایج یا شخصی محل تصمیم‌گیری درست است؛ با این حال در بعضی از ابعاد، توجه به ابعاد هنجاری ناگزیر می‌باشد. نکته این است که بخشی از شواهد مربوط همواره هنجاری هستند؛ از این رو «سیاستگذاری فارغ از اخلاق» عدول از ایده کلیدی در سیاستگذاری شواهدمحور است.

کلیدواژه‌ها: سیاستگذاری شواهدمحور، اخلاق و سیاستگذاری، اختلاف نظر، هنجاریت، تصمیم‌گیری اخلاقی.

استناد به این مقاله: اسلامی، سید محسن (۱۴۰۴). نقش ناگزیر فلسفه اخلاق در سیاستگذاری مبتنی بر شواهد. *مطالعات میان‌رشته‌ای اخلاق*، (۲)، صص ۲۵-۴۸.
<https://doi.org/10.48308/jiethics.2026.242364.1037>

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۷؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۴/۰۳/۱۰؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۴/۰۵؛ تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۷/۱۰
نوع مقاله: پژوهشی
jiethics.sbu.ac.ir

مقدمه

امروزه سعی بر آن است که همه چیز «مبتنی بر شواهد» یا «شواهدمحور» یا «شاهدبنیاد» باشد که البته می‌توان این تعابیر را به جای هم به کار برد و هر دو معادل اصطلاح واحدی^۱ هستند. به طور کلی، نه تنها «سیاستگذاری شواهدمحور»^۲، بلکه اصطلاحاتی مثل «پزشکی شواهدمحور» و «آموزش شواهدمحور» هم آشنا هستند؛ زیرا بخشی از ماجرا به تجربه‌های ناموفق پیشین ما در مواجهه با مسائل و اتخاذ راهکار و سیاستگذاری درباره آنها برمی‌گردد. امروزه بعضی از تلاش‌های قبلی یکسره اشتباه به نظر می‌رسند. می‌بینیم که گاهی ملاحظات بی‌ربط یا ضعیف را مبنای عمل قرار داده‌ایم. سیاستگذاری شواهدمحور به نظر واکنشی به چنین تجاربی است. بناست بکوشیم که به قدر کافی به شواهد مربوط توجه کنیم و نه جز آن.

اکنون چگونه باید در این کار موفق شویم؟ نخست باید منظور از سیاستگذاری یا سیاستگذاری عمومی را مشخص کنیم؛ تلاش برای اتخاذ رویه‌هایی برای حل مسائل را «سیاستگذاری» می‌گویند، بسته به اینکه نوع مسائل یا سطح تصمیم‌گیری و مسئله چه باشد که انواع و اقسام سیاستگذاری شکل می‌گیرد؛ مثلاً سیاستگذاری عمومی در عالی‌ترین سطح، مختص تصمیم‌گیری از سوی نهاد دولت است. این وجه «عمومی» بودن آن است، اما سطح تصمیم‌گیری به شیوه‌های مختلف گسترش می‌یابد.

کوین اسمیت و کریستوفر لاریمر پس از مرور و بررسی تعریف‌های مختلف، بدین‌گونه جمع‌بندی می‌کنند که نمی‌توان در تعریف خاصی به اتفاق نظر رسید. «توافق عامی هست که سیاست عمومی شامل فرایند تصمیم‌گیری، عمل متناسب با عملیاتی‌سازی آن تصمیم‌ها و برون‌دادها و پیامدهای حاصل از آن اعمال است که آنچه سیاست عمومی را «عمومی» می‌سازد تصمیم‌ها و اعمالی می‌باشد که به پشتوانه قوه قهریه دولت است و اینکه در اصل خود، سیاست عمومی پاسخی به مسائل درک شده است» (Smith and Larimer, 2019: 4). آنها اشاره می‌کنند که باید این تعریف را به گونه‌ای فهمید که شامل عمل نکردن هم بشود.^۳

وجهی مهم از «عمومی» بودن در سیاستگذاری عمومی ناظر به نوع مسائل آن است. مسائلی که مد نظر سیاستگذاری عمومی هستند از حوزه خصوصی فراتر می‌روند، اما می‌توانند از جهت فراگیری و گستردگی (از مقیاس کوچک یک محل تا همه کشورها) متفاوت باشند (Birkland, 2019: 13).

به‌راستی آن مسائل چه هستند؟ هر مسئله‌ای که در سطوح عمومی بینیم می‌تواند موضوع سیاستگذاری باشد؛ از بهداشت و درمان تا اعتیاد، از وضعیت جمعیتی و مهاجرت یا مسئله آب، از

1. Evidence-Based

2. Evidence-Based Policy Making

۳. این رویکرد به تعریف سیاست عمومی برگرفته از برک‌لند (Birkland, 2019) است.

کیفیت آموزش مدارس عمومی تا کیفیت فضاهای تفریحی؛ نه تنها هر یک از این مسائل و مانند آنها موضوع مطالعه‌اند، بلکه گستره‌ای از مطالعات در مورد هر یک از اینها انجام شده است؛ برای مثال شماره ۵۴ فصلنامه *مطالعات راهبردی سیاستگذاری عمومی* (بهار ۱۴۰۴) به سیاستگذاری آب اختصاص دارد. هر مقاله در این مجموعه خود به بخشی از ادبیات بحث پیشین خود در فارسی می‌پردازد. با این توضیحات مشخص می‌شود که سیاستگذاری اساساً بین‌رشته‌ای است و از مثال‌های تلاش جمعی است (Larimer and Smith, 2017: 1). در سیاستگذاری به انواعی از شواهد متوسل می‌شویم (Meltzer and Schwartz, 2018)؛ از تاریخ و جامعه‌شناسی گرفته تا سیاست و روان‌شناسی، از اقتصاد گرفته تا علوم پزشکی. به نظر می‌رسد همه رشته‌های دانشگاهی نقشی در سیاستگذاری دارند و یا باید داشته باشند.

اما همه با این نظر همراه نیستند؛ به طور مشخص، کسانی فکر می‌کنند که فلسفه اخلاق و هر آنچه به اخلاق مربوط است خارج از حوزه سیاستگذاری شواهدمحور است و به آن ربطی ندارد. در اینجا منظور از «فلسفه اخلاق» آن حوزه پژوهشی است که به مسائل اخلاقی می‌پردازد، اما مسائل اخلاقی کدام‌اند؟ مسائلی درباره باید و نباید، درست و نادرست، مجاز و غیرمجاز که از منظر عرف، قانون، دین یا مانند اینها نیست. حال، چنانچه بخشی از ملاحظات مربوط به سیاستگذاری ملاحظات اخلاقی هستند، آن وقت فلسفه اخلاق به عنوان یک حوزه پژوهشی هم به سیاستگذاری مربوط است (در لابه‌لای بحث‌های بعدی به نمونه‌هایی از مسائل اخلاقی اشاره خواهد شد).

در این متن عمدتاً تفاوت خاصی بین «اخلاق» و «فلسفه اخلاق» مدّ نظر نیست، چنان‌که عموماً بین «ملاحظات روان‌شناسانه» با «رشته روان‌شناسی» تفکیک خاصی نمی‌کنیم؛ وقتی می‌گوییم روان‌شناسی به سیاستگذاری مربوط است، اجمالاً منظورمان این است: «با اتکا به یافته‌های روان‌شناسان، واقعیاتی درباره روان‌شناسی افراد وجود دارد که می‌تواند له یا علیه یک سیاست عمل کند».

در موارد بسیاری جهت یادآوری، گفته می‌شود که (فلسفه) اخلاق به معنای عام مدّ نظر است؛ منظور این است: اگر فلسفه اخلاق در نهایت درباره این سؤال کلیدی باشد که «چگونه زندگی کنم؟» آنگاه برای مثال، بخشی از فلسفه حقوق یا بخشی از فلسفه سیاسی با فلسفه اخلاق همپوشانی دارد. این یادآوری از آن جهت است که گاهی تعبیر «اخلاق» در میان ما معنایی مضیق دارد و موجب سوءتفاهم است.

در اینجا توضیحی تکمیلی آنکه بخشی از آنچه در ادامه می‌آید (اعم از اخلاق و کار فلسفه اخلاق)، در مورد هنجارهایی است که شاید به معنای دقیق متفاوت از هنجاری اخلاقی باشد. این موارد هم در چارچوب بحث حاضر قرار می‌گیرند چون به مسائل باید و نباید، درست و نادرست یا مجاز و غیرمجاز (به طور کلی تصمیم‌گیری) مربوط هستند، اما از منظر عرف یا قانون یا مانند اینها نیستند (برای مثال،

ر.ک: قسمت ۲).^۱

با این حال، گرچه شاید کاملاً یا همیشه دقیق نباشد، عمدتاً از تعبیر اخلاق یا فلسفه اخلاق به طور کلی استفاده می‌کنم؛ نخست آنکه درباره سرشت و روابط این هنجارهای مختلف سؤالاتی می‌باشد، ممکن است بخشی از آنچه در وهله اول «معرفتی» و نه «اخلاقی» به نظر می‌آید در نهایت مربوط به اخلاق باشد؛ دوم، آن تصویری از سیاستگذاری که ارزیابی و نقد می‌شود، تصویری است که حوزه‌های مربوط را مثلاً منحصراً به علوم اجتماعی یا ابزارهای آماری می‌داند. پس مهم است که هنجارها (به معنایی متفاوت یا فراتر از هنجارهای اجتماعی) نیز در سیاستگذاری نقش ناگزیر دارند و سوم، شاید دقیق‌تر بود که از «هنجاریت» به جای اخلاق استفاده می‌شد، اما این تعبیر نامأنوس است و روشنی خاصی نیز به متن حاضر نمی‌افزاید و چهارم آنکه مهم‌ترین و شاید مناقشه‌برانگیزترین هنجارهایی که در ادامه مدّ نظر هستند به اخلاق مربوط می‌شوند.

با این مقدمه، کسانی که به نقش اخلاق در سیاستگذاری بدبین هستند، به نحو ضمنی یا صریح، معتقدند که هر آنچه باید در حوزه سیاستگذاری لحاظ شود غیرهنجاری است. هر نوع صحبت از «باید و نباید» یا «خوب و بد»، به‌ویژه از منظر اخلاقی دشوار و دردسرساز است؛ از این رو، گرچه انواعی از شواهد به سیاستگذاری مربوط هستند، اما ملاحظات اخلاقی در دسته شواهد مربوط نیست. نمونه‌ای از این دیدگاه در مطالعات سیاستگذاری بحث داگلاس امی (Amy, 1984) است، ولی برای ردگیری این ایده نیازی نیست دور برویم. در گوشه و کنار عرصه‌های دانشگاهی و عمومی ایده‌های مشابهی می‌شنویم. در مقابل این دیدگاه، می‌توان به چارچوب کلی سیاستگذاری توجه کرد که این عرصه به گونه‌ای گریزناپذیر به بعضی از مسائل اخلاقی (به معنای عام) گره خورده است؛ بدین منظور توجه بدان شود که چطور ملاحظات هنجاری و به‌ویژه اخلاق در سطوح گوناگون و از جهات مختلف در سیاستگذاری نقش دارند.

به عنوان پیشینه پژوهش، توجه دادن به جنبه‌های اخلاقی در سیاستگذاری سابقه دارد؛ برای مثال کنی و جیاکومینی^۲ (۲۰۰۵) پیشنهاد می‌دهند که با توجه به روابط بین فلسفه اخلاق و سلامت به «اخلاق سیاستگذاری سلامت»^۳ نیاز است. ویز^۴ و همکاران (۲۰۲۰) با مروری بر ادبیات سیاستگذاری سلامت به نقش مهم چارچوب‌های ارزشی در این حوزه توجه می‌دهند. تلاش نظام‌مند دیگر کارچی و

۱. عموماً هنجاریت اخلاقی را از سایر هنجارها تشخیص می‌دهیم، اما بیان وجه تمییز سخت است. شاید تصور شود اخلاق آن است که همیشه «تقدم» دارد یا «مطلق» است. اینها برای تمییز هنجارهای اخلاقی کافی نیستند یا دست‌کم نمی‌توان به سادگی کفایت آنها را نشان داد (ر.ک: میلر، ۱۳۹۸: ۱۱-۱۶).

2. Kenny & Giacomini

3. Health Policy Ethics

4. Véléz

فاکس^۱ (۲۰۲۲) است که با تأکید بر روند سیاستگذاری می‌کوشند الگویی ارائه دهند تا نقش ارزش‌ها در این فرایند آشکار شود. بحثی که در ادامه می‌آید با موارد یادشده متفاوت است؛ به جای رویکرد توصیفی و گزارش نحوه تأثیر اخلاق بر سیاستگذاری بیان می‌شود که چرا ابعاد فلسفه اخلاقی از عرصه سیاستگذاری حذف‌ناشدنی است و نیازی هم به این کار نیست؛ برعکس سیاستگذاری شواهدمحور اساساً و بنابر سرشت خود ابعاد هنجاری دارد.

به عنوان آثار مقدم و مربوط، باید به دو مجموعه مقالات اشاره شود: الف) مجموعه‌ای از مقالات برآمده از کنفرانس «بنیادهای اخلاقی سیاستگذاری عمومی» (۲۰۰۹) است (Boston, et al., 2010). بخش زیادی از آن مقالات می‌کوشند مستقیماً درباره ربط اصول اخلاقی مشخص به سیاستگذاری‌های مشخصی (به‌ویژه درباره تغییر اقلیم و اقتصاد) بحث کنند. از این جهت آن مقالات به بحث حاضر مربوط هستند؛ با وجود این، بحث حاضر درباره چارچوب کلی تری می‌باشد که چرا چنان بحث‌هایی نه تنها مجاز بلکه لازم و ناگزیر هستند؛ ب) کتاب *شواهد اخلاقی و سیاستگذاری*^۲ (۲۰۲۲) است. این کتاب بخشی از پروژه‌های بزرگ‌تر و اثری از برون‌دادهای آن است. این طرح درباره اهمیت شواهد اخلاقی در سیاستگذاری می‌باشد؛ به بیان ساده‌تر، تحقیقات یا پشتوانه‌های سیاستگذاری به طور کلی باید مبتنی بر شواهدی باشد که به نحو اخلاقی حاصل شده است؛ یعنی اخلاق پژوهش در آنها رعایت شده باشد. ویراستاران مجموعه در فصل مقدمه می‌نویسند:

این مجلد سیاستگذاران و مشاوران ایشان را به این چالش می‌خواند که راه‌هایی بیابند تا اطمینان حاصل شود که تحقیقاتی که در پی آن هستند و شواهدی که استفاده می‌کنند و به کار می‌بندند به نحو اخلاقی تولید شده است (Iphofen and O'Mathúna, 2022: 2).

این امر از آن‌رو مهم است که نهادهای علمی چنان معتمد و معتبر باشند تا بتوانند نقش خود را در دموکراسی‌ها به خوبی ایفا کنند. آنچه از آن دفاع می‌شود بسیار حداقلی است و در ادامه تلاش برای نظام‌مندکردن عرصه سیاستگذاری شواهدمحور می‌باشد. تصویری که از نقش فلسفه اخلاق در سیاستگذاری به دست می‌آید در این جهت است که فعالان عرصه سیاستگذاری در عین تلاش برای پیراستن فرایند تصمیم از ملاحظات نامربوط، نسبت به ملاحظات هنجاری مربوط بدینی نداشته باشند؛ بدین ترتیب مخاطبان این متن پژوهشگران فلسفه اخلاق نیستند، بلکه جامعه بزرگ‌تری هستند که به شکلی به عرصه سیاستگذاری اشتغال نظری یا عملی دارند.

در ادامه به این امر پرداخته می‌شود که چرا ممکن است کسی بخواهد اخلاق را از حوزه سیاستگذاری شواهدمحور بیرون بگذارد؛ بدین ترتیب استدلال‌هایی را که ممکن است به سود

1. Choi and Fox

2. *Ethical Evidence and Policymaking*

سیاستگذاری فارغ از اخلاق باشد، معرفی خواهد شد. پس از آن به وجهی از هنجاریت نهفته در سیاستگذاری شواهدمحور پرداخته می‌شود که مربوط به توجه به شواهد است. در قسمت بعدی نیز به انواع شواهد هنجاری اشاره می‌شود که سیاستگذاری از توجه به آنها ناگزیر است. در قسمت ۳ نیز استدلال‌های طرح‌شده دوباره مرور و ارزیابی می‌شوند.

۱. سیاستگذاری فارغ از اخلاق

به راستی منظور از اخلاق چیست؟ به طور سنتی گفته می‌شود که فلسفه اخلاق درباره آن است که چگونه باید زندگی کنیم. روشن است که بخش زیادی از سؤالات این حوزه را رشته‌های دیگر پاسخ می‌دهند؛ در واقع اخلاق به ما نمی‌گوید که مواد مغذی برای رشد مناسب چیست، راه درمان بیماری و ویروسی چیست و یا چگونه می‌توان عادت‌های را ترک کرد، اما وقتی همه دانش خود را هم جمع کنیم، همچنان سؤالاتی باقی می‌مانند. اخلاق در معنای عام درباره چنین سؤالاتی است، مثلاً فرض کنید با جزئیات می‌دانیم که نحوه شکل‌گیری جنین و رشد آن به چه ترتیب است؛ همچنین به اندازه کافی از روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و پزشکی درباره فرزندآوری و فرزندپروری آموخته‌ایم و نیز می‌توانیم و باید در این باره بپرسیم که آیا شرایطی وجود دارد که والدین حق داشته باشند جنین را سقط کنند؟ به همین ترتیب فرض کنید به قدر کافی درباره واکسن‌ها و رویه‌های درمانی مؤثر کووید ۱۹ می‌دانیم، همچنان می‌توانیم و باید در این باره بپرسیم که اگر منابع محدود و کمتر از متقاضیان باشد، منابع چگونه باید تخصیص داده شوند؟ بدین ترتیب عمده پرسش‌ها درباره حق یا عدالت نیز در چارچوب فلسفه اخلاق به معنای موسع قرار دارند. گاهی برای اشاره به این سؤالات از تعبیر «هنجاری» نیز استفاده می‌شود؛ تعبیر «هنجاری» اعم از اخلاق است، ولی بخشی از مهم‌ترین امور واقعاً هنجاری مربوط به اخلاق هستند.

اکنون به این پرسش می‌پردازیم که چرا کسانی به «سیاستگذاری فارغ از اخلاق»^۱ گرایش دارند؟ بالاخره، اگر چنین رویکردی قائل دارد و بلکه شایع است، احتمالاً در پس آن ملاحظات و وجود دارد، چه بسا بعضی از ملاحظات بجا و پذیرفتنی باشند و برای فهم این رویکرد نمی‌توان نسبت به آن ملاحظات بی‌توجه بود. در ادامه به چند استدلال احتمالی در پس این دیدگاه اشاره می‌شود:

الف) استدلال ربط: سیاستگذاری خوب باید فقط به چیزهایی توجه کند که مربوط هستند. هدف از سیاست‌ها حل مسئله می‌باشد و مهم این است که کدام راه‌حل‌ها مؤثر واقع می‌شوند. چیزهایی مثل اخلاق ربطی به حل مسئله ندارند؛ پس سیاستگذاری خوب نباید به اخلاق توجه کند.

ب) استدلال عینیت: هدف از سیاستگذاری این است که اهداف به‌خوبی محقق شوند؛ این امر از راه حل مسائل انجام می‌شود، بدین صورت که به چیزهای واقعی و عینی توجه کرد و از عقاید شخصی و

سلیقه‌ای در تصمیم‌گیری پرهیز شود. اخلاق نیز فاقد عینیت است و بنابراین باید از آن پرهیز کرد.

ج) استدلال اجماع: جامعه نیازمند هماهنگی و یکپارچگی است؛ در این صورت می‌توان سیاستگذاری مؤثر داشت. مسائل اخلاقی موجب ناهماهنگی و مانع رسیدن به اجماع هستند. پس باید ملاحظات اخلاقی را نادیده انگاشت.

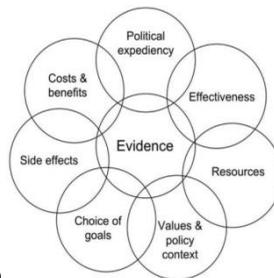
د) استدلال پیچیدگی: طرح ملاحظات اخلاقی مانند باز کردن جعبه پاندورا است، چون درهایی را باز می‌کند که نمی‌دانیم از آن چه چیزی بیرون می‌آید. مباحث اخلاقی موجب پیچیدگی بیش از حد می‌شود. اگر چنین مباحثی را طرح کنیم نمی‌توانیم به تصمیم و عمل برسیم. پس نباید ملاحظات اخلاقی را طرح کنیم.

هر چهار استدلال می‌گویند که ملاحظات اخلاقی را باید بیرون از سیاستگذاری نگاه داشت. به نظر می‌رسد در پس این استدلال‌ها ایده‌ای کلی‌تر باشد: مشکل با اموری است که «تجربی» نیستند، یعنی در دامنه مطالعات رشته‌های متعارف علوم طبیعی و اجتماعی قرار نمی‌گیرند. اخلاق تجربی نیست، اما معرفت‌شناسی و به طور کلی فلسفه هم تجربی نیست؛ بنابراین گویی آنچه در پس استدلال‌های یادشده می‌باشد، تلاش برای پرهیز از امور «غیرتجربی» است.

افزون بر این چهار استدلال، دو استدلال دیگر هم بیان شده که نسبت به اخلاق کمتر بدبین هستند، اما همچنان در جهت نوعی سیاستگذاری فارغ از اخلاق می‌باشند.

ه) استدلال اثربخشی: سیاستگذاری در جهت اثربخشی است.^۱ سیاست‌هایی که مؤثر نیستند به درد نمی‌خورند، اما اخلاق هم به اثربخشی ربطی ندارد. درنهایت نیز استدلال دیگر، اگرچه نسبت به اخلاق به خودی خود بدبین نیست، نقش آن را در سیاستگذاری محدود می‌کند.

و) استدلال تفکیک: شواهد انواع و اقسامی دارند و ارزش‌ها نیز یکی از آنها هستند، اما مهم است که امور مختلف را متمایز و جداشده نگه داریم؛ بدین ترتیب چنین تصویری خواهیم داشت:

(Cartwright and Hardie, 2012: 12)

شکل ۱: جایگاه ارزش‌ها در میان انواع شواهد

۱. کارترایت و هاردی (۲۰۱۲) تأکید دارند که سیاستگذاری باید ناظر به اثربخشی باشد.

آیا این استدلال‌ها - فارغ از قوت و ضعف‌شان - قائل دارند؟ به نظر پاسخ مثبت است؛ به عنوان شاهد می‌توان توجه کرد که در درسنامه‌های عرصه سیاستگذاری چه مقدار به فلسفه اخلاق اختصاص یافته است و یا با بررسی مجلات این حوزه دریافت که چه تعداد مقاله با محوریت اخلاق یا مربوط به آن منتشر شده است؛ در واقع حتی خود این امر که از دیدگاه سیاستگذاری فارغ از اخلاق دفاع‌های صریح چندانی نیست، می‌تواند شهادی بر آن باشد که بی‌توجهی به این وجه جدی است.^۱

در این فضا است که جان بروم، اقتصاددان و فیلسوف اخلاق اکسفوردی، فصل کتاب خود درباره تغییرات اقلیمی را در مجلدی در مورد سیاست عمومی، این‌گونه آغاز می‌کند:

«چرا اخلاق مهم است، بسیار اهمیت دارد. در میان پیشتازان بحث درباره سیاست عمومی در پاسخ به تغییر اقلیم، بسیاری فکر می‌کنند که اخلاق بی‌ربط است. بسیاری از پیشتازان دانشمندان و اقتصاددان هستند و فکر می‌کنند که نیازی به مشارکت از جانب فلسفه اخلاق نیست. اشتباه می‌کنند» (Broome, 2010: 101)

بدین ترتیب ملاحظاتی وجود دارد که ممکن است ما را به سمت سیاستگذاری فارغ از اخلاق سوق دهد. در نهایت هر یک از این استدلال‌ها را بررسی خواهیم کرد، اما پیش از آن می‌توان مستقیماً سراغ روند سیاستگذاری رفت تا دریابیم کدام ملاحظات ایجابی مانع از پذیرش چنان دیدگاهی می‌شود.

۲. اهمیت شواهد در سیاستگذاری

فرض کنید می‌دانیم چه شواهدی به سیاستگذاری مربوط هستند و چه شواهدی مربوط نیستند؛ حتی اگر هیچ‌یک از آن شواهد ربطی به اخلاق به هیچ معنایی نداشته باشند، همچنان سیاستگذاری وجهی هنجاری دارد.

اول، خود تأکید بر اهمیت شواهد تأکیدی هنجاری است. به این بیندیشید که چرا مهم است سیاستگذاری به شواهد مربوط حساس باشد و فقط به شواهد مربوط حساس باشد؟ از یک‌سو، این تأکید به سبب آن است که می‌بایست باورها و تصمیم‌های خود را براساس شواهد تنظیم کنیم. نباید بی‌توجه به شواهد یا سلیقه‌ای دست به تصمیم عمومی بزنیم، این ادعا هنجاری و متفاوت از آن است که بگوییم سیاستگذاری سلیقه‌ای مؤثر هست یا نیست، به نتیجه می‌رسد یا نه؛ از سوی دیگر، توجه به شواهد در سیاستگذاری اهمیتی اخلاقی دارد. سیاستگذاری نادرست منابع را هدر می‌دهد و حقوقی را ضایع می‌کند؛ به طور مشخص اینها هنجاری هستند و هنجارهایی که از سیاستگذاری مبتنی بر شواهد حمایت

۱. برای نمونه، تحقیقی انجام شده است که در آن کتاب‌های فارسی روش تحقیق از این جهت بررسی شده‌اند که تا چه حد به مباحث اخلاق پژوهش (شامل مواردی مثل انتحال یا نحوه رفتار با آزمودنی‌های انسان و غیرانسان) توجه شده یا نشده است (اسلامی اردکانی، ۱۳۹۰).

می‌کنند، اعم از شواهد اخلاقی و معرفتی هستند.

برای نمونه در نظر بگیرید چه وجهی دارد که بخواهیم به سمت بررسی‌های تصادفی شده کنترلی (RCT) برویم یا برای این روش، نقشی ویژه در نظر داشته باشیم (Cartwright and Hardie, 2012). سیاستگذاری نیاز به شواهد دارد، ولی نمی‌توان مستقیماً در موضوعات مدّ نظر روی انسان‌ها آزمایشی اجرا کرد و زندگی (یا حریم خصوصی) آن‌ها را متأثر ساخت؛ بنابراین باید راهی یافت که حتی الامکان به شواهد مطلوب شبیه باشند، اما «منع اخلاقی» نیز نداشته باشند. بدین ترتیب در پس حمایت از این روش استاندارد نیز ایده‌ها یا مدعیاتی اخلاقی در کارند؛ از این‌رو اصل لزوم توجه به شواهد هنجاری است.

دوم، ممکن است ملاحظاتی هنجاری در این امر دخیل باشند که اساساً از چه منابعی در جستجوی شواهد مربوط باشیم، مثلاً امروزه کسانی معتقدند که تکثر و تنوع یا تبعیض مثبت که بی‌ارتباط به تکثر نیست، بایسته است. این ایده از جهتی بنا به ملاحظاتی اخلاقی است، اما وجهی معرفتی هم دارد. توضیح اخلاقی روشن است: یکی از انواع بی‌عدالتی بی‌توجهی به شأن گواهی معرفتی افراد است (Fricker, 2007)، اما اینجا وجهی معرفتی هم وجود دارد: تنوع منابع گردآوری اطلاعات کمک می‌کند که شانس بیشتری برای یافتن شواهد مربوط داشته باشیم. طبعاً می‌توان توفیق یا شکست این موارد را سنجید (ر.ک: کانمن و همکاران، ۱۴۰۱: فصل ۲۱)، اما همچنان می‌بینیم که ملاحظات هنجاری و مشخصاً اخلاقی در فرایند جستجوی شواهد نقش دارند.

سوم، در فرایند تعامل با شواهد نیز سؤالاتی پیش می‌آیند که وجوه هنجاری دارند؛ برای مثال شاید بین سیاستی که به واسطه شواهد پشتیبانی می‌شود و نظری که بین بخش مهمی از جامعه حاکم است، تنش باشد. در این موارد چه باید کرد؟ از آن مهم‌تر، گاهی شواهد همخوان نیستند یا اختلاف نظری در بین کارشناسان پیش می‌آید. مسئله اختلاف‌نظر به‌روشنی ابعادی هنجاری دارد (ر.ک: فرانسیس، ۱۴۰۰). البته سوءتفاهم نشود؛ در همه این مسائل مطالعات تجربی مربوطه هم نقش دارند، اما همچنان وجهی هنجاری باقی می‌ماند که توجه به آن ناگزیر است.

بدین ترتیب مطالعات نوپزسنجی (کانمن و همکاران، ۱۴۰۱) گاه نشان می‌دهند که سیستم در رسیدن به قضاوت مناسب عملکرد خوبی نداشته است، چون کارشناسان در موضوعی واحد ارزیابی متفاوت دارند. این مطالعات ما را به این سمت سوق می‌دهند که رویه‌هایی در فرایند تصمیم‌گیری پیش بگیریم که امکان خطا را کاهش دهد، اما همچنان این سؤال باقی است: آیا کارشناسان چنین سیستمی، هرگاه نسبت به این موارد توجه می‌کنند باید تغییری در باورهای خود ایجاد کنند؟ این پرسشی است که به بحث‌های هنجاری گره خورده است (Eslami, 2023).

در این قسمت گفته شد که هنجاریت ناگزیر در سیاستگذاری فراتر از این است که مثلاً به شواهد اخلاقی وزنی بدهیم یا نه. خود اینکه توجه به شواهد را مهم می‌دانیم و اینکه در تعامل با شواهد با

اختلاف نظر و چالش‌های دیگر روبه‌رو هستیم، شواهدی بر نقش مطالعات هنجاری در این عرصه است.

۳. انواع ملاحظات اخلاقی مربوط

چنان‌که در قسمت پیشین گفته شد ایده سیاستگذاری شاهدبنیاد در خود، وجوهی هنجاری شامل وجوه اخلاقی دارد؛ افزون بر آن در سطح شواهدی که سیاستگذاری باید به آنها حساس باشد، شواهدی اخلاقی وجود دارند. این شواهد از یک جنس نیستند و گاهی تنوع قابل توجه دارند.

نخست، سیاستگذاری بناست به شواهد حساس باشد تا به امور «مهم»؛ یعنی: الف) آنچه را مهم است تأمین کند و ب) به آنچه مهم است آسیب نزند. البته به نظر مطلب پیش‌یافته و ساده‌ای می‌باشد، ولی چنین نیست. در نظر بگیرید تصور شود که سیاستگذاری باید در جهت افزایش لذت یا بهروزی باشد یا آنکه مهم باشد برنامه‌های توسعه شهری چه تأثیری بر زندگی سایر موجودات زنده داخل و بیرون شهرها دارند؛ اینکه چه موضوعاتی واقعاً مهم یا چرا مهم هستند، موضوع حوزه‌های مختلف فلسفه اخلاق به معنای عام است.

شاید فکر کنید در اینجا نیاز به بحث خاصی نیست؛ در نهایت وضع محیط زیست و گونه‌های زیستی برای ما ساکنان شهر نیز مهم هستند، ولی سؤال این نیست. چه‌بسا گاه دو گزینه پیش‌رو، مادام که به ما مربوط هستند نتایج مشابهی دارند، ولی یکی پرهزینه‌تر است و آسیب کمتری به سایر حیوانات می‌زند و دیگری ارزان‌تر، ولی مخرب‌تر است. در چنین مواردی این پرسش مطرح می‌شود که چه چیزهایی ارزش ذاتی یا غیرابزاری دارند و مقایسه این ارزش‌ها به چه صورتی انجام خواهد شد.^۱ دیدگاه‌های ما درباره جایگاه و اهمیت اخلاقی غیرانسان‌ها پیامدهای مختلفی برای عرصه سیاستگذاری دارد (اسلامی اردکانی، ۱۳۹۲)؛ به همین ترتیب خود اینکه فکر می‌کنیم تغییرات اقلیمی نیازمند توجه فراوان است و در مرحله بعد، پرسش از اینکه چه چیز در تغییرات اقلیمی مهم است پیوندی ناگسسته با سؤالات اخلاقی دارد (Broome, 2010).

در موضوع لذت یا بهروزی هم پیچیدگی‌هایی طرح می‌کنند؛ این سؤالی جدی است که سیاستگذاری باید در جهت بهروزی باشد یا زندگی خوب به معنایی دیگر (Heathwood, 2021: 1-7). بین این دو فرق است: می‌توانیم بپذیریم که زندگی کنشگران از جهاتی معنادارتر یا به معنایی اخلاقی

۱. منظور از ارزش ابزاری و غیرابزاری: تحصیلات ممکن است ارزش ابزاری داشته باشد چون به شغل و کسب درآمد منتهی می‌شود که ابزاری برای تأمین سلامتی است، ولی شاید تصور کنید که سلامتی یا داشتن دوستان خوب ارزش ذاتی دارند. اکنون ممکن است سایر حیوانات یا محیط زیست را صرفاً از آن جهت مهم بدانید که برای زندگی خوب انسان‌ها لازم هستند یا در مقابل، فکر کنید که فارغ از نقش محیط زیست در زندگی خود نباید به آن آسیب بزنیم و باید حریم آن را رعایت کنیم (برای نمونه تقابل بوم‌شناسی ژرف‌نگر با تلفی ابزاری از طبیعت، ر.ک: نیس، ۱۳۹۹).

«بهرتر» از بعضی زندگی‌های دیگر است؛ ولی از جهت دیگر، گرچه آنها آدم‌های خوبی هستند اوضاع خوبی ندارند. همچنین بعید است فکر کنیم که سیاستگذاری باید (یا حتی مجاز است) برای معناداری یا خوبی اخلاقی زندگی‌ها اقدام کند. البته تصور رایج این است که سیاستگذاری باید زمینه بهروزی را فراهم کند، اما این تازه آغاز بحث می‌باشد چون این سؤالی ساده نیست که بهروزی را چگونه بفهمیم.

برای مثال یک برداشت از بهروزی همانا رضایت از زندگی (یا ارضای تمایلات)^۱ است. براساس این تلقی و بیانی غیردقیق به میزانی که امیال فرد برآورده شده باشد، زندگی او بهتر است. چنین تحلیلی بدان گونه که انتظار داریم عمل نمی‌کند، چون براساس این نظر، اگر کسی در توهم باشد و از زندگی «راضی» باشد، آن وقت بهروزانه‌تر از کسانی زندگی می‌کند که به مشکلات و محدودیت‌های اوضاع خود آگاه هستند. دولت‌ها می‌توانند با کنترل شدید اطلاعات این توهم را در افراد ایجاد کنند که اوضاعشان از همه کشورهای دنیا بهتر است. پس اگر مردم بدین شکل از زندگی خود راضی باشند؛ بنابر تحلیل یادشده، واقعاً بهروزی آنها بهتر شده است. این نتیجه عجیبی است، چرا که شاید دولت‌ها به جای آنکه تلاش کنند امیال افراد را برآورده کنند بتوانند امیال را تغییر بدهند! مادامی که بهروزی صرفاً درباره رضایت باشد، فرقی ندارد که امیالی داشته باشیم و برآورده شده باشند یا اصلاً چنان امیالی نداشته یا دقیقاً امیالی داشته‌ایم که برآورده شده باشند! این اشکال اصطلاحاً «ترجیحات سازشی»^۲ نامیده می‌شود (Nussbaum, 2000: Ch. 2).

خلاصه، اساساً آغاز به تلاش برای سیاستگذاری نیازمند پاسخ به سؤالاتی هنجاری در این باره است که چه چیزهایی مهم هستند و چرا؟ طبعاً سؤال کلان‌تر آشنای فلسفه سیاسی آن است که اصلاً سیاستگذاری بناست در قبال امور ارزشمند چه کند؟

دوم، افزون بر آنچه از نظر فردی مهم است، سیاستگذاری باید در نظر گیرد که کدام امور جمعی ارزشمند هستند. دست‌کم در ابتدا چنین بیانی از سؤال بی‌راه نیست؛ هرچند اگر با بررسی مشخص شود، آنچه در این قسمت از آن می‌پرسیم در نهایت فراتر از مسائل مهم در سطح فردی نیست. باری، منظور چنین سؤالاتی هستند: آیا برابری اهمیت دارد و اگر دارد، برابری اصلاً از چه جهت یا به چه معنا مهم است؟ آیا عدالت اهمیت دارد؟ عدالت چه هست و چه نیست؟ برای هدف این قسمت لازم نیست به جزئیات این بحث‌ها پردازیم. مهم این است که سیاستگذاری نمی‌تواند نسبت به چنین سؤالاتی خشی یا بی‌توجه باشد. بی‌توجهی به برابری (هر چه باشد) همتای این است که برای آن ارزشی قائل نباشیم، یا تصور کنیم سیاستگذاری نباید به چنان ارزشی حساس باشد یا می‌تواند نسبت به چنان امری حساس نباشد؛ همه اینها مدعیاتی هنجاری هستند.

برای نمونه مسئله برابری را در نظر بگیرید. کسانی فکر می‌کنند که ملاحظات برابری‌گرایانه نقشی ویژه

1. Desire-Satisfaction

2. Adaptive Preferences

در سیاستگذاری دارد. باید سیاستگذاری به گونه‌ای باشد که برابری را حفظ کند یا به سمت آن پیش رود یا دست‌کم نابرابری را تشدید نکند؛ در مقابل، از نظر بعضی دیگر محدود کردن آزادی افراد برای نیل به برابری پذیرفتنی نیست. ضمن اینکه اساساً عجیب است که فکر کنیم صرف برابری ارزشی دارد، چه اینکه اگر با بدتر کردن اوضاع یک گروه (و نه بهتر کردن گروه دیگر) به وضع برابر نزدیک شویم، به نظر نمی‌رسد که چیزی به دست آورده‌ایم. اگر نابرابری در حوزه سلامت بد باشد، منظور این نیست که اگر افراد سالم را هم بیمار کنیم و برابری در بیماری حاصل کنیم به مطلوب رسیده‌ایم؛ غرض این است که بیمارها نیز از سلامت بهره‌مند باشند! در اصطلاح، این اشکال را «همسطحی تنزلی»^۱ می‌نامند (Parfit, 2000)؛ بنابراین دست‌کم بعضی نسخه‌های برابری بعید است قابل دفاع باشند.

تا اینجا شاید تصور کنیم عقلانی است که در سیاستگذاری خود را وارد چنین مناقشاتی نکنیم و بی‌توجه به آن عمل کنیم. البته این موضع تا حدی پذیرفتنی است. به نظر از سیاستگذار انتظار نمی‌رود که در همه مناقشات نظری قابل طرح، موضع نظری داشته باشد، حتی در مسائل کلان، اما نباید در این باره اغراق شود: اولاً همان‌طور که اشاره شد، سیاستگذاری خنثی نسبت به چنین نزاعی شدن نیست. بالاخره تصمیم‌ها ممکن است به سمت یکی از آنها کشیده شوند؛ ثانیاً اهمیت فلسفه اخلاق صرفاً این نیست که به سود یکی از این دو گزینه کلان استدلال کند. در نظر بگیرید که فهم بهتر خود سؤال، وضع ما را در تصمیم‌گیری بهتر می‌کند.

دو مورد را برای نمونه در نظر بگیرید: نخست آنکه می‌توان پرسید برابری را چطور باید فهمید؟ شاید اگر گزینه‌های مختلف را بدانیم، اتفاقاً توافق بیشتری درباره گزینه‌های معقول داشته باشیم. آیا برابری در سطح منابعی است که تخصیص می‌یابد یا در رفاهی می‌باشد که به دنبال می‌آید؟ آیا مسئله در فرصت‌هایی است که در اختیار افراد قرار می‌گیرد یا این مقدار کافی نیست و باید گامی فراتر گذاشت؟ در این مورد، احتمالاً اگر مسئله در برابری فرصت یا تخصیص منابع اولیه باشد، طرفین نزاع توافق بیشتری دارند و هر دو با این امر مخالف هستند که هدف و بلکه وظیفه دولت این باشد که رفاه بالفعل و محقق تک‌تک افراد را یکسان کند. دوم اینکه حتی درباره خود برابری هم می‌توان بیشتر اندیشید. بسیاری از ما فکر می‌کنیم ملاحظات برابری نامربوط و بی‌راه هم نیست، ولی به نظرمان عجیب است که دولت را موظف به ایجاد برابری بدانیم. این برداشت‌های خام و اولیه از سویی شایسته توجه هستند، ولی نسنجیده نیز نمی‌توان آنها را جدی گرفت. پس سزاوار است به این امر بیندیشیم که اصلاً چرا چنین برداشتی درباره برابری داریم و چه چیزی ممکن است آن را توجیه کند. در دو دهه گذشته این دیدگاه، قائلان بیشتری یافته است که شهودهای اولیه ما که عموماً آنها را در مورد برابری در نظر می‌گیریم بیشتر

نوعی اولویت‌گرایی^۱ را مد نظر دارند. منظور از اولویت‌گرایی به بیان غیردقیق این است: مقدار مشابه خیرات برای کم‌برخوردارتر اولویت دارد تا مقدار مشابه برای برخوردارتر (Parfit, 1997). مسئله برابری در این برداشت به معنای متعارف نیست، اما شاید شهودهای اولیه ما به سود برابری هم چیزی بیش از آن نطلبند؛ در این صورت، قائلان به اهمیت برابری عملاً می‌توانند با رویکرد رالزی به عدالت که اصل تفاوت را در حساب می‌آورند بسیار همراه باشند.

سوم، سیاست‌گذاری باید افزون بر شواهد مربوط درباره چیزهای مهم (ارزش‌ها) به ملاحظات هنجاری دیگر هم توجه کند، مثلاً افراد حقوقی دارند و این امر در تصمیم‌گیری‌ها مهم است یا ممکن است اهالی منطقه‌ای شهری مطالبه‌ای داشته باشند (نسبت به چیزی راضی باشند یا نه)؛ اینکه چگونه رضایت یا حق در محاسبات و تصمیم‌گیری‌ها وارد می‌شود ابعاد هنجاری دارد. به همین ترتیب این امر که والدین در نحوه تربیت فرزندانشان در مدارس چه حق و مطالبه‌ای می‌توانند داشته باشند، قاعداً در سیاست‌گذاری آموزشی از جهات مختلف اعم از اصل الزام عمومی و محتوای آموزش مؤثر است (شاید فکر کنید این موارد ذیل امور مهم قرار می‌گیرند و این جابه‌جایی فرقی در اصل موضوع ایجاد نمی‌کند).

چهارم، برخی مطالعات توصیفی درباره اخلاقیات به سیاست‌گذاری مربوط هستند. برای اثربخشی یک سیاست اجتماعی یا پیامدهای احتمالی آن، این امر مهم است که برداشت عمومی در آن جامعه چه درکی از اخلاقیات و موارد مربوط دارد؛ چرا که شناخت اخلاقیات در سیاست‌گذاری از نقشی اساسی برخوردار است.

شاید گفته شود که این مطالعات، اگرچه مربوط در دایره جامعه‌شناسی یا سایر حوزه‌هاست و ربطی به مطالعات هنجاری ندارد. این ملاحظه تا حدی بجاست. سؤالات توصیفی درباره اخلاقیات با مسائل هنجاری در اخلاق تفاوت دارند، اما چنین نیست که مطالعات توصیفی درباره اخلاقیات بتواند یکسره فارغ از فلسفه اخلاق به معنای عام انجام شود: اولاً یک سؤال هنجاری این است که تا کجا می‌توان برای باورهای شایع در جامعه اهمیت قائل شد، مثلاً آیا معقول است که از اجرای یک سیاست آموزشی دست بکشیم چون بخشی از جامعه به نحو ناموجهی آن را اخلاقاً ناپذیرفتنی می‌یابد؟ ثانیاً مطالعه توصیفی اخلاق به اجبار درهم‌تنیده با مطالعات فلسفه اخلاقی است و بدان میزان که تفکیک‌های مهم در فلسفه اخلاق را مد نظر داشته باشیم، بهتر می‌توانیم باورهای اخلاقی جوامع را بازسازی و صورت‌بندی کنیم یا از یکدیگر جدا سازیم. برای نمونه مقایسه باورهای اخلاقی جوامع را در نظر بگیرید: چه بسا مشاهدات در نظر اول به این معنا فهمیده شوند که اخلاقیات این جوامع کاملاً متفاوت هستند، اما شاید اگر از مشاهده اولیه فراتر برویم، ببینیم که گزینه دیگری هم داریم. جوامع مختلف ممکن است ارزش‌های مشترکی (مثل احترام) داشته باشند، ولی در نحوه بروز آن اختلاف دارند (ریچلز، ۱۳۸۷: ۴۷-۴۸). فلسفه اخلاق به

مطالعات توصیفی اخلاقیات نیز کمک می‌کند.

بدین ترتیب دیدیم که انواعی از شواهد هنجاری و به طور خاص شواهد اخلاقی، ناگزیر به سیاستگذاری شواهدمحور مربوط هستند. این درست است که سیاستگذاری باید به همه شواهد مربوط و فقط شواهد مربوط حساس باشد، اما مشخص نیست که چگونه ممکن است بتوانیم شواهد هنجاری مربوط را از این دایره بیرون بگذاریم.

۴. ارزیابی استدلال‌ها

پیش‌تر به چند استدلال اشاره شد که ممکن است به سود سیاستگذاری فارغ از اخلاق طرح شود که در اینجا به ارزیابی آنها می‌پردازیم، ولی پیش از آن، می‌بایست سؤال شود که اصلاً چه انگیزه‌ای هست که بخواهیم از نوعی سیاستگذاری فارغ از اخلاق دفاع کنیم؟ اگرچه به نظر نمی‌رسد این دیدگاه درباره سیاستگذاری قابل دفاع باشد و این‌طور نیست که هیچ انگیزه معقولی برای گرایش به آن نباشد؛ برعکس، دغدغه‌ای را که در پس این دیدگاه هست نمی‌توان نادیده گرفت.

اول، کسانی که از سیاستگذاری فارغ از اخلاق دفاع می‌کنند احتمالاً منظورشان این است که سیاستگذاری نباید به اخلاقیات متعارف جامعه محدود شود. بالاخره، آنچه در جامعه‌ای شایع است شاید درست یا نادرست باشد، ممکن است در طول زمان بهتر یا بدتر شود و صرف اینکه چیزی از طرف جامعه اخلاقی دانسته می‌شود نمی‌تواند تعیین تکلیف کند که چه باید کرد.

این نگرانی کاملاً بجاست. اساساً بسیاری از سیاستگذاری‌ها در جهت اصلاح اخلاقیات جامعه یا در تقابل با آنهاست. چه بسا جامعه‌ای تحصیل یا مشاغل را برای زنان مناسب نداند و بدین‌گونه نیست که برداشت جامعه لزوماً حد و حدود سیاستگذاری را مشخص کند. در اینجا وقتی از اخلاق صحبت شد، منظور دقیقاً حوزه‌ای است که در آن می‌توان درباره اخلاقیات جامعه یا قانون یا عرف بحث کرد و آنها را به ارزیابی گذاشت. پس هر درکی از رابطه سیاستگذاری و اخلاق داریم، لازم است به این دغدغه حساس باشد.

دوم، کسانی که از سیاستگذاری فارغ از اخلاق دفاع می‌کنند احتمالاً منظورشان این است که سیاستگذاری ابعادی دارد که فراتر از دیدگاه‌های اخلاقی است. فرض کنید که خیریه‌ها نقش‌های مثبتی دارند (البته خود این ادعا نیز منتقدانی دارد)؛ از این دیدگاه اخلاقی نمی‌توان دریافت که سیاستگذاری درست در این حوزه (مثلاً در مقام سازمان خیریه یا سیاستگذار)، چگونه باید باشد (اسلامی، ۱۴۰۴). نگران‌کننده آنکه کسانی که به این بهانه سیاستگذاری وجهی اخلاقی دارند، عرصه را بر پژوهش‌های مربوط و متخصصان و کارشناسان دخیل تنگ می‌کنند.

این نگرانی نیز بجاست، زیرا سیاستگذاری تلاشی جمعی است و شگفت آنکه تصور کنیم

روان‌شناسی به تنهایی می‌تواند همه سؤالات در حوزه سیاستگذاری را پاسخ دهد (چنان‌که بعید است روان‌شناسی به تنهایی یا اقتصاد به تنهایی یا فلسفه به تنهایی، حوزه پژوهشی خاصی باشد)، اما از اینکه روان‌شناسی نمی‌تواند به تنهایی سیاستگذاری کند، نمی‌توان نتیجه گرفت که سیاستگذاری می‌تواند بی‌توجه به مسائل روان‌شناختی دخیل پیش رود. وقتی این مطلب را درباره روانشناسی می‌گوییم نسبتاً روشن است. درباره فلسفه اخلاق نیز جز این نیست.

سوم، کسانی که از سیاستگذاری فارغ از اخلاق دفاع می‌کنند احتمالاً منظورشان این است که سیاستگذاری ابعادی پیچیده دارد و بعید است بتوان با چند قاعده ساده اخلاقی در آن مشارکت کرد. نگرانی این است که اگر بخواهیم به چند قاعده ساده اخلاقی متوسل شویم، کاری از کار پیش نمی‌رود. این نگرانی هم بجاست؛ نه تنها عموم فیلسوفان اخلاق در این موضوع با ما هم نظر هستند که قواعد اخلاقی گاهی استثنا دارند یا قواعد قیده‌های تودرتو و پیچیده دارند، بلکه بعضی معتقدند اساساً تفکر اخلاقی نیازمند «قاعده» نیست و به‌گونه‌ای دیگر کار می‌کند (Dancy, 2004). اخلاق واقعی است و حساب و کتاب دارد، ولی تحت قاعده در نمی‌آید.

چهارم، کسانی که از سیاستگذاری فارغ از اخلاق دفاع می‌کنند احتمالاً منظورشان این است که سیاستگذاری مسئله‌ای درباره تصمیم است و ربطی به این امر ندارد که انسان‌های متخلق در آن مشارکت کنند؛ شاید آدم‌هایی که شخصاً به اصطلاح «متخلق» نیستند، تصمیم‌گیران بهتری باشند و کسانی که به اصطلاح «متخلق» هستند در تصمیم‌گیری درباره مسائل کلان و اجتماعی ناتوان باشند.

این امر نیز نگرانی بجایی است؛ اساساً در اینجا هرگاه از اخلاق سخن می‌گوییم، منظور حوزه‌ای است که به سؤالات مربوط به اخلاق می‌اندیشیم. اهمیت اخلاق، یعنی توجه به سؤالات اخلاقی دخیل، مفروضات اخلاقی دخیل و در نتیجه دیدگاه‌های اخلاقی. پس قرار نیست اهمیت اخلاقی بهانه‌ای باشد برای آنان که از فرایند تصمیم‌گیری بیرون بمانند.

در هر چهار ملاحظه یادشده می‌توان با نگرانی قائلان به سیاستگذاری فارغ از اخلاق همدل بود، اما در این موارد درکی خاص از «اخلاق» فرض شده است. تقریباً آشکار است که آن درک از فلسفه اخلاق سوءتفاهم می‌باشد. شاید گمان کنید این ادعای سریعی است که بگوییم چنان درکی «سوءتفاهم» است؛ از کجا معلوم درک استاندارد همان نباشد؟ در پاسخ این توضیح به نظر می‌رسد: در جامعه ما واژه «اخلاق» معمولاً در سیاق‌های خاص و درباره مصادیق ویژه‌ای به کار رفته است؛ همچنین پدیده‌هایی مانند «درس اخلاق» و «موعظه اخلاقی» بار ضمنی خاصی دارند. از سوی دیگر فلسفه دانشگاهی همواره در شکل‌هایی نسبتاً ویژه و شاید غیراستاندارد (دست‌کم از طرف خود جامعه علمی) در عرصه عمومی ظاهر شده است. این دو موجب شده است که درک متعارف از «فلسفه اخلاق» به عنوان حوزه پژوهشی و درک عمومی از «اخلاق» خلط شوند (ر.ک: اسلامی اردکانی، ۱۳۹۶). این وضعیت درباره

فلسفه به طور کلی یا سایر شاخه‌های اصلی فلسفه مانند متافیزیک هم دیده می‌شود. به‌راستی چه می‌توان کرد؟ این پرسش دیگری است. به هر حال مفروضاتی که پیش‌تر بیان شد، دقیق نیستند و عمدتاً سوءتفاهم هستند و در نهایت دیدگاه ایجابی درباره نسبت اخلاق و سیاستگذاری باید این نگرانی‌ها را به رسمیت بشناسد. پس از تصدیق این نگرانی‌ها می‌توانیم به استدلال‌های قسمت ۱ بپردازیم.

الف) استدلال ربط؛ با توضیحات پیشین مشخص شد که خطای استدلال از کجاست. این درست است که ملاحظات بی‌ربط را نباید در سیاستگذاری دخالت داد، ولی ملاحظات هنجاری نه‌تنها ربط دارند بلکه گریزناپذیرند.

ب) استدلال عینیت؛ درست است که باید به امور عینی توجه کرد تا سیاستگذاری به اهداف خود برسد، اما نمی‌توان بدون توجه به ملاحظات هنجاری امید عینیت داشت. در نظر بگیرید که اگر به یک معنا استدلال خوبی برای عینی‌نبودن یا مربوط‌نبودن اخلاق نداشته باشیم، آنگاه نادیده‌گرفتن بحث‌های اخلاقی مربوط نوعی رفتار سلیقه‌ای است! حال آنکه ایده این بود که از شواهد پیروی کنیم، نه از سلیق شخصی.

ج) استدلال اجماع؛ این نگرانی جدی و جالب است، ولی محدود به اخلاق نیست. عملاً آنچه این استدلال به آن تکیه می‌کند اختلاف‌نظر است، ولی اختلاف‌نظر در همه عرصه‌ها وجود دارد. مگر در حوزه اقتصاد اختلاف‌نظر نداریم؟ مگر جامعه‌شناسان و روان‌شناسان اختلاف‌نظر ندارند؟ مگر پزشک‌ها درباره بهترین تجویز در مورد یک پرونده اتفاق‌نظر دارند (کانمن، ۱۴۰۱: فصل‌های ۲۰ و ۲۲)؟ بنابراین اختلاف‌نظر اختصاصی به ابعاد هنجاری ندارد. همچنین بدین‌گونه نیست که در موضوعات هنجاری اتفاق‌نظری نسبی حاصل نشده باشد، گاهی توافق‌های نسبی وجود دارد که فلان نظریه درست نیست یا فلان استدلال چالشی اساسی علیه نظریه هدف خود ارائه می‌کند. در مجموع اختلاف‌نظر چالشی مخصوص به فلسفه اخلاق طرح نمی‌کند.

د) استدلال پیچیدگی؛ این درست است که درنظر گرفتن ملاحظات اخلاقی بحث را پیچیده‌تر می‌کند، اما این نکته خاصی درباره فلسفه اخلاق نیست. شاید اگر درکی ساده‌انگارانه از سیاست‌های پولی داشته باشیم پیچیدگی تصمیم‌گیری کمتر می‌شود. شاید اگر پیامدهای امنیتی سیاست‌ها را نادیده بگیریم پیچیدگی کمتری پیش‌روی ما باشد؛ ولی بعید است که تصور کنیم این ایده‌ها جدی هستند. در نهایت اینکه اصلاً جدی گرفتن سیاستگذاری و تأکید بر لزوم سیاستگذاری شاهدبنیاد رفتن به استقبال پیچیدگی می‌باشد. روشن است که اگر به‌طور سلیقه‌ای یا بنابر آموزه‌های سرراستی که به نظرمان درست می‌آید عمل کنیم همه‌چیز ساده‌تر است، ولی (به بیانی ملایم) این کار نادرستی است. سیاستگذاری بنا نیست کار ساده‌ای باشد. از قضا حامیان سیاستگذاری شاهدبنیاد بر آن هستند که سیاستگذاری اصولاً پیچیده است. کارتریات و هاردی که بر نقش بررسی‌های تصادفی‌شده کنترل‌ی (RCT) در سیاستگذاری

شاهدبنیاد تأکید دارند، می‌گویند این روش قرار نیست همچون قاعده‌ای سراسرست و ساده عمل کند؛ «زیرا فکر می‌کنیم که تصمیم درباره اثربخشی مستلزم فرایند بی‌پایان^۱ تفکری است که ناگزیر سیاق‌مند است و قابل تقلیل به قواعد نیست» (Cartwright and Hardie, 2012: 11).

این چهار استدلالی بود که از اساس نقش اخلاق را نفی می‌کرد، اما دو استدلال دیگر هم بیان شدند که ملایم‌تر بودند.

ه) استدلال اثربخشی؛ نادیده گرفتن ملاحظات هنجاری برخلاف اثربخشی عمل می‌کند. این امر گاهی درباره ملاحظات توصیفی اخلاق است و گاهی درباره خود اخلاق. عجیب نیست که تصور کنیم سیاست ناعادلانه به وضع ناپایدار می‌انجامد. چنان‌که این‌گونه تصور کنیم، آنگاه نادیده گرفتن ملاحظات عدالت (به هر معنا که باشد) در اثربخشی مؤثر است. همچنین اصلاً مشخص نیست سیاست‌گذاری صرفاً باید در محدوده هدف جزئی خود «اثربخش» باشد. اصطلاحاً ممکن است آدمی نبردی را ببرد، ولی جنگ را ببازد. سیاست‌گذاری در چارچوب کلان‌تر خودش معنادار است. مادام که هدف سیاست‌گذاری‌ها را کاملاً محدود به حوزه جزئی‌شان (مثلاً رعایت سرعت رانندگی یا ارتقای معدل دانش‌آموزان دوره دبستان) نکنیم، ملاحظات اثربخشی لازم می‌آورند که اخلاق را هم جدی بگیریم.

و) استدلال تفکیک؛ این استدلال تا حدی کار می‌کند، ولی تصویری که از اخلاق ارائه می‌دهد دقیق نیست. این‌گونه نیست که ارزش‌ها بخش مشخصی از تصویر ما باشند و به سایر بخش‌ها ربطی نداشته باشند. روابط این ملاحظات پیچیده‌تر است. چنان‌که ملاحظات اقتصادی را نمی‌توان یک بار بررسی کرد و بر آن شد که در سایر بخش‌ها می‌توان اقتصاد را نادیده گرفت. ضمناً در نموداری که آمد به ملاحظات مرتبه بالاتر درباره نحوه تعامل با شواهد اشاره نشد، بلکه در بهترین حالت بخش ارزش‌ها شامل اموری می‌شود که در قسمت ۲ بیان شد.

تا اینجا تلاش بر آن بود توضیح داده شود که چه نگرانی‌هایی ممکن است افراد را به سمت سیاست‌گذاری فارغ از اخلاق سوق دهد و سپس چه استدلال‌هایی می‌تواند از سوی ایشان ارائه شود که آن نگرانی‌ها بجا هستند، اما ناشی از سوءتفاهم درباره اخلاق به معنای مربوط می‌باشند؛ بدین ترتیب استدلال‌ها هم از کار می‌افتند. شاید احساس کنید که این بحث سیاست‌گذاری را به عرصه‌ای نسبتاً گسترده توسعه می‌دهد و به طور کلی به سیاست^۲ نزدیک می‌کند؛ این برداشت بی‌راه نیست. چه‌بسا برای همین است که در تلاش‌ها برای طراحی رویه‌های تصمیم‌گیری سیاست‌گذارانه به منابعی رجوع می‌کنیم که در مورد دموکراسی داریم (Parkhurst, 2017: Ch. 7).

1. Open-Ended

2. Politics

نتیجه گیری

آنچه تا اینجا درباره نسبت سیاستگذاری و فلسفه اخلاق (به معنای عام) بیان شد، نسبتاً ساده و آشناست. عمده کار این نوشته مرور و دسته‌بندی ملاحظات است؛ به گونه‌ای که برای جامعه بزرگ‌تر عرصه سیاستگذاری مربوط باشد، اما شاید از خود پرسید مگر کسی از «سیاستگذاری فارغ از اخلاق» دفاع می‌کند؟

اول، اگر در جامعه‌ای باشیم که چنین دیدگاهی را نینیم و شناسیم به نسبت بختیار هستیم. بعید می‌دانم جامعه ما چنین باشد؛ دوم، دفاع‌ها از سیاستگذاری فارغ از اخلاق همیشه ذیل همین عنوان نیست. گاهی افراد منظورشان از «سیاستگذاری علمی» یا «روش علمی» یا «پرهیز از امور «غیرعلمی»» همین دیدگاه است. از قضا چنین دیدگاهی ناآشنا نیست و گاه به گاه و به شکل‌های مختلف بیان می‌شود و ثالثاً شاهد خوب بر شیوع این دیدگاه نبود مطالعات مربوط است. یک مثال ساده، دقیقاً در جایی که ظاهراً به اخلاق ربط نزدیک دارد حوزه خیریه است. با وجود مطالعات متنوع جامعه‌شناختی و روان‌شناختی، کمتر به وجوه هنجاری این عرصه توجه شده است (اسلامی، ۱۴۰۴).

درنهایت به همان میزان که سیاستگذاری فارغ از اخلاق دیدگاهی ناپذیرفتنی است، اغراق در نقش مطالعات اخلاقی نیز دردرس‌ساز و ناپذیرفتنی است. اصلاً در بسیاری موارد، راه‌حل مسائل اخلاقی از شیوه‌های نااخلاقی (مستقل از اخلاق) حاصل می‌شود؛ برای مثال، این سؤالات که اهداف آموزش چیست و عدالت آموزشی چه اقتضائاتی دارد و جوهی هنجاری دارند، اما درنهایت برای رسیدن به وضع مطلوب به ابزارهای تکنولوژیک نیاز داریم. فراتر از آن، به واسطه همین ابزارهاست که بعضی امکان‌ها را می‌بینیم و تازه درباره اهمیت اخلاقی آنها فکر می‌کنیم. این مشاهده هم چیز عجیبی نیست، درباره رشته‌های مختلف صدق می‌کند و همه به نوبه خود بخشی از تلاش جمعی بشری هستند.

پس می‌توان این مباحث را بدین صورت جمع‌بندی کرد: ما انواعی از مسائل عمومی را می‌بینیم، در مواجهه با آنها چه می‌کنیم؟ برای حل این مسائل در پی حل مسئله از راه سیاستگذاری هستیم. سیاستگذاری کار چه کسانی و با چه تخصصی است؟ سیاستگذاری شواهدمحور می‌طلبد که رویکردی بین رشته‌ای اتخاذ کنیم. طبعاً سیاستگذاری بسته به مسئله مد نظر و سطح مسئله به رشته‌های مختلف دانشگاهی متکی است و نیز کسانی که تجربه‌های پیشین سیاستگذاری و پیچیدگی‌های این حوزه را به طور خاص مطالعه می‌کنند. سیاستگذاری بناست به همه این مطالعات تکیه کند تا نه بر مبنای سلیقه یا ترجیح سیاستگذار، بلکه مبتنی بر شواهد پیش برود. آیا برای آنکه در دایره «شواهدمحوری» باقی بمانیم، باید از مداخله حوزه‌هایی پژوهشی مانند فلسفه اخلاق در سیاستگذاری جلوگیری کنیم؟ خیر؛ نه استدلال خوبی بر این کار داریم و نه اصلاً چنین رویکردی شدنی است. سیاستگذاری شواهدمحور از جهات گوناگون و در سطوح مختلف به مطالعات هنجاری شامل اخلاقی «هم» نیاز دارد، ولی نباید در

نقش این مطالعات در سیاست‌گذاری اغراق شود؛ چنان‌که بیان شد بخشی از نگرانی‌های قائلان به سیاست‌گذاری فارغ از اخلاق بجا و پذیرفتنی است، گرچه به «سیاست‌گذاری فارغ از اخلاق» منتهی نمی‌شود.

ملاحظات اخلاقی

این پژوهش به صورت مستقل انجام شد و تعارض منافی برای گزارش نیست.

منابع

- اسلامی اردکانی، سیدحسین (۱۳۹۰). منزلت اخلاق پژوهش در کتاب‌های روش تحقیق به زبان فارسی: بررسی انتقادی. *روش‌شناسی علوم انسانی*، (۶۹)، ۸۹-۱۲۵. https://method.rihu.ac.ir/article_211.html
- اسلامی اردکانی، سیدحسین (۱۳۹۲). اخلاق زیست‌محیطی: زمینه‌ها، دیدگاه‌ها و چشم‌انداز آینده. *اخلاق و حیوانی*، (۱۳)، ۷-۳۶. https://ethics.isramags.ir/article_10586.html
- اسلامی اردکانی، سیدحسین (۱۳۹۶). برزخ اخلاق‌ورزی در ایران معاصر. *اخلاق‌پژوهی*، (۱)، ۷-۲۴. https://ethics.riqh.ac.ir/article_12859.html
- اسلامی، سیدمحسن (۱۴۰۴). زیست‌بوم خیریه و مطالعات خیریه. *مطالعات وقف و امور خیریه*، (۱)، ۶۹-۸۸. <https://doi.org/10.22108/ecs.2024.142690.1114>
- ریچلرز، جیمز (۱۳۸۷). *فلسفه اخلاق*. ترجمه آرش اخگری. تهران: حکمت.
- فرانسیس، برایان (۱۴۰۰). *اختلاف نظر*. ترجمه غزاله حاجتی. تهران: کرگدن.
- کانمن، دنیل؛ سیبونی، الویه؛ سانسین، کاس. (۱۴۰۱). *نویز: نقیصه در قضاوت انسان*. ترجمه محسن اسلامی. تهران: نشر نوین.
- میلر، کریستین (۱۳۹۸). *درآمدی بر نظریه اخلاق هنجاری و فرااخلاق معاصر*. ترجمه محسن اسلامی. تهران: آن‌سو.
- نیس، آرنه (۱۳۹۹). *بوم‌شناسی، اجتماع و سبک زندگی*. ترجمه نسترن خسروی. تهران: بان.
- Amy, D. J. (1984). Why policy analysis and ethics are incompatible. *Journal of Policy Analysis and Management*, 3(4), 573-591. <https://doi.org/10.1002/pam.4050030407>
- Birkland, T. A. (2019). *An Introduction to the Policy Process: Theories, Concepts, and Models of Public Policy Making* (5edition). Routledge.
- Boston, J., Bradstock, A. & Eng, D. (eds.) (2010). *Public Policy: Why Ethics Matters*. ANU E Press.
- Broome, J. (2010). "The Most Important Thing about Climate Change". In *Public Policy: Why Ethics Matters*, edited by Boston, et al.: 101-116.
- Cartwright, N. & Hardie, J. (2012). *Evidence-based policy: A Practical Guide to doing it better*. Oxford University Press.
- Choi, Y. & Fox, A. M. (2022). Fact-value framework for adjudicating public health policy debates. *Review of policy Research*, 39(6), 820-844. <https://doi.org/10.1111/ropr.12495>
- Dancy, J. (2004). *Ethics without Principles*. Clarendon Press.
- Fricker, M. (2007). *Epistemic injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford university press.
- Eslami, S. M. (2023). *Some Noise for Philosophers*. *Metascience*, 32(2), 265-267. <https://doi.org/10.1007/s11016-023-00880-7>
- Heathwood, C. (2021). *Happiness and Well-Being*. Cambridge University Press.
- Iphofen, R. & O'Mathúna, D. (eds.) (2022). *Ethical Evidence and Policymaking: Interdisciplinary and International Research*. Policy Press.
- Kenny, N. & Giacomini, M. (2005). *Wanted: A new ethics field for health policy analysis*.

- Health Care Analysis*, 13, 247-260. <https://doi.org/10.1007/s10728-005-8123-3>
- Meltzer, R. & Schwartz, A. (2018). *Policy Analysis as Problem Solving: A Flexible and Evidence-based Framework*. Routledge.
- Nussbaum, M. (2000). *Women and Human Development*. Cambridge University Press.
- Parfit, D. (1997). "Equality and Priority". *Ratio* 10(3): 202-221.
<https://doi.org/10.1111/1467-9329.00041>
- Parkhurst, J. (2017). *The Politics of Evidence: from Evidence-based Policy to the Good Governance of Evidence*. Taylor and Francis.
- Smith, K. & Larimer, C. W. (2017). *The Public Policy Theory Primer* (3rd ed). Routledge.
- Vélez, C. M., Wilson, M. G., Lavis, J. N., Abelson, J. & Florez, I. D. (2020). A framework for explaining the role of values in health policy decision-making in Latin America: a critical interpretive synthesis. *Health Research Policy and Systems*, 18(1): 1-17.
<https://doi.org/10.1186/s12961-020-00584-y>